НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
Асоціація докторів наук з державного управління

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:
теорія та практика

збірник наукових праць
Випуск 1(13)

Харків
Видавництво "ДокНаукДержУпр"
2013

УДК (351+342+321+316) (062.552)”540*3”
ББК 67
П 88

Рекомендовано до друку Вченою Радою Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 12/176-5 від 23 грудня 2012 р

Постановою президії ВАК України від 30 березня 2011 р. № 1-05/3 «Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового переліку наукових фахових видань України» збірник наукових праць «Публічне управління: теорія та практика» включений до Переліку наукових фахових видань України в галузі науки «Державне управління»

Редакційна колегія:

Василь Мартиненко, д.держ.упр., проф. – головний редактор;
Олександр Радченко, д.держ.упр., проф. – науковий редактор;
Юрій Куц, д.держ.упр., проф. – заступник головного редактора;
Костянтин Козлов, к.держ.упр., доц. – відповідальний секретар;
Володимир Бабаєв, д.держ.упр., проф.;
Валерій Бакуменко, д.держ.упр., проф.;
Наталія Гончарук, д.держ.упр., доц.;
Андрій Дєгтяр, д.держ.упр., проф.;
Ніна Діденко, д.держ.упр., доц.;
Олена Долгальова, д.держ.упр., проф.;
Дмитро Карамишев, д.держ.упр., доц.;
Олексій Крюков, д.держ.упр., проф.;
Микола Латинін, д.держ.упр., проф.;
Наталія Липовська, д.держ.упр., доц.;
Валентина Мамонова, д.держ.упр., проф.;
Олександр Мельников, д.держ.упр., проф.;
Тетяна Пахомова, д.держ.упр., проф.;
Сергій Серьогін, д.держ.упр., проф.;
Світлана Хаджирадєва, д.держ.упр., проф.;
Юрій Шаров, д.держ.упр., проф.
Едуард Афонін, д.соц.н., проф.;
Олена Донченко, д.соц.н., проф.;
Марія Пірен, д.соц.н., проф.;
Анатолій Ручка, д.соц.н., проф.;
Юрій Сурмін, д.соц.н., проф.;
Лариса Хижняк, д.соц.н., проф.;
Микола Головатий, д.політ.н, проф.;
Валентина Гошовська, д.політ.н., проф;
Олександр Соснін, д.політ.н., проф.;
Сергій Телешун, д.політ.н., проф.;
Юрій Шайгородський, д.політ.н.;
Леонід Шкляр, д.політ.н., проф.
Олег Амосов, д. е. н., проф.;
Бадирхан Дадашев, д. е. н., доц.;
Вячеслав Дорофієнко, д. е. н., проф.;
Олександр Поважний, д. е. н., проф.;
Світлана Черемісіна, д. е. н., доц.;
Олександр Горелік, проф. (США).

П 88 Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”. – Випуск 1(13). – Січень, 2013. – 216 с.

Збірник наукових праць присвячено аналізу актуальних проблем теорії і практики державного управління, публічної політики та суспільних відносин, взаємодії держави та громадянського суспільства. Статті авторів збірника розкривають різноманітні аспекти формування й реалізації державної політики, державного регулювання ринкових відносин й взаємодії органів публічної влади та інститутів суспільства.

Для науковців, державних службовців, політиків, викладачів, слухачів і студентів, які цікавляться проблемами публічного управління та суспільної політики.

УДК (351+342+321+316) (062.552)”540*3”;
ББК 67

© Асоціація докторів наук з державного управління, 2013

Антон МЕЛЯКОВ, Олена ПОСТУПНА

МАГІСТЕРСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ПРОБЛЕМ: УЗАГАЛЬНЮЮЧА ХАРАКТЕРИСТИКА

МЕЛЯКОВ Антон Володимирович,

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри соціальної та гуманітарної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків.

Анотація:

У статті охарактеризовано магістерські дослідження з проблем соціального та гуманітарного розвитку. Показано їх позитивні та негативні сторони. Зроблено пропозиції щодо покращення якості магістерських робіт.

Ключові слова: *магістерська робота, наукове дослідження, соціальна та гуманітарна сфера.*

УДК 351.0

Постановка проблеми. Магістерська робота є повноцінним науковим дослідженням, що виконується особою, яка претендує на отримання відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. Отже, моніторинг якості цього типу наукових робіт є очевидно корисним, а, на нашу думку, і обов'язковим процесом в будь-якому навчальному закладі.

Отримані в ході такого моніторингу дані створюють фактологічне тло для аналізу таких питань як: наявність і функціонування наукових шкіл в складі ВНЗ та їх окремих підрозділів; якість науково-педагогічної роботи; наявність зв'язку з практичними потребами економічного та суспільного розвитку держави; перспективи наповнення найкращими випускниками магістерських програм аспірантури. Актуальність останнього питання зумовлена перманентно зростаючими вимогами до змісту та форми кандидатських дисертацій, підгрунтя для своєчасного написання та вдалого захисту яких формується, серед іншого, і під час підготовки магістерських робіт.

Виконання магістерської роботи в кожному ВНЗ має свої особливості. Існують вони і для осіб, які навчаються на факультеті підготовки магістрів державного управління ХарРІ НАДУ при Президентові України. Більшість слухачів згаданого факультету є діючими державними службовцями, працівниками органів місцевого самоврядування і, як правило, на сторінках своїх магістерських відображають реально існуючи проблеми професійної діяльності. Очевидно, що за умови якісного виконання дослідження, цей чинник сприяє підвищенню рівня практичної цінності кінцевого інтелектуального доробку.

Наукометричне опрацювання магістерських робіт, які були підготовлені в ХарРІ НАДУ у 2012-13 н.р. показало, що своє значне місце в загальному масиві посідають роботи соціального та гуманітарного спрямування. Автори свідомі, що межі «соціальності» в даному випадку є достатньо розмитими, адже, за великим рахунком будь яка тема є «соціальною», тобто такою, що відображає ті чи інші боки функціонування суспільства. Втім, нами розглядалися роботи присвячені проблемам, що традиційно відносяться до соціогуманітарних : захист вразливих верств населення, молодіжна політика, пенсійне забезпечення, ресоціалізація окремих груп населення, освіта, культура, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні регулярно виходять друком підручники та навчальні посібники з методики/методології наукової роботи, які, серед іншого, містять коментарі до актуальних вимог ДАК, що висуваються до робіт, поданих на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора) наук. Також, практично в кожному ВНЗ нашої держави видано методичні рекомендації щодо написання та захисту магістерських робіт. Особливої уваги заслуговують ти з них, де зроблено спробу аналізу основних проблем, які виникають при підготовці робіт, узагальнено найбільш поширені помилки, яких припускаються слухачі [2].

Разом з тим в державі бракує наукових розвідок аналітичного характеру, в яких би розглядалися стан та перспективи підвищення якості наукових досліджень. Серед існуючих варто згадати статті таких відомих фахівців з державного управління як В.Д. Бакуменко, Н.Р. Нижник, Ю.П. Сурмін. Відзначимо, що на сьогодні приклади критичного аналізу магістерських робіт, які готуються в системі НАДУ при Президентові України є поодинокими.

Метою статті є характеристика магістерських робіт соціального та гуманітарного тематичного спрямування, що були захищені на факультеті підготовки магістрів державного управління ХарРІ НАДУ у 2012-2013 навчальному році.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні світове суспільство проходить певний етап свого розвитку, провідними характеристиками якого є перетворення знань на ключовий компонент будь-якої сфери життєдіяльності суспільства, а також на головний продукт діяльності й певну її сировину [1, с.887]. Відтак відбувається формування суспільства знань, однією з ознак якого є зміна конфігурації геополітичних сфер впливу у світі, в результаті чого з'являються нові альянси, що групуються з метою вироблення та володіння глобальними знаннями. Так, у 1999 р. на європейському просторі було офіційно розпочато Болонський процес, який по суті є союзом країн-учасниць Європи, головною метою якого є формування єдиного європейського освітнього й наукового простору задля підвищення спроможності випускників вищих навчальних закладів працевлаштуватися, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці та підняття конкурентоспроможності вищої освіти в євро регіоні [10].

Зауважимо, що в основу цього процесу було покладено Велику хартію університетів – документ, який був затверджений ще у 1988 р. на конференції у Барселоні, ініціатором якої був Болонський університет [11]. У цьому документі висвітлено фундаментальні принципи, якими мають керуватись університети, щоб забезпечити розвиток освіти й інноваційний рух у світі, який швидко змінюється. У Хартії наголошується, що викладачі зобов'язані виконувати наукові дослідження та надавати молоді можливості поєднувати навчання і дослідження. При цьому не йдеться про залучення всієї системи вищої освіти до цього процесу. Наголос робиться лише на класичні університети, в яких поєднання навчання і надання професійної компетентності з підготовкою нових поколінь науковців-дослідників є обов'язковим [8, с.206]. Таким чином, сучасний вищий навчальний заклад розглядається як наукова установа, яка орієнтується на наукові дослідження і розробки, має систему підготовки фахівців з науковим ступенем та формує навколо закладу особливе інтелектуальне середовище.

Варто відмітити, що наприкінці XX століття Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній і науковий простір Європи та здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті вимог Болонського процесу. Серед концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти України у першій половині XXI століття, які відображені у Національній доктрині розвитку освіти, провідне місце відводиться процесу поєднання освіти і науки. Крім того, зазначено, що цей процес є умовою модернізації всієї системи освіти та головним чинником її дальшого розвитку [3, с.69].

ПОСТУПНА Олена Вікторівна,

кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри соціальної та гуманітарної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків.

Анотація: *У статті охарактеризовано магістерські дослідження з проблем соціального та гуманітарного розвитку. Показано їх позитивні та негативні сторони. Зроблено пропозиції щодо покращення якості магістерських робіт.*

Ключові слова: *магістерська робота, наукове дослідження, соціальна та гуманітарна сфера.*

УДК 351.0

Також на провідній ролі наукової і науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах наголошується в Законі України «Про вищу освіту», в якому зазначається, що ця діяльність «є невід'ємною складовою освітньої діяльності і здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності в системі вищої освіти» [5, с.30]. При цьому одним із шляхів забезпечення такої діяльності є безпосередня участь учасників навчально-виховного процесу в науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах, що проводяться у вищому навчальному закладі, а також впровадження результатів наукових досліджень і розробок. Зазначимо, що основними результатами залучення до наукової діяльності вищого навчального закладу студентів і слухачів є виконання ними курсових робіт, курсових і дипломних проектів, магістерської роботи, в яких мають бути відображені елементи наукових досліджень.

Оскільки предметом нашого дослідження є саме магістерська робота, то доцільним виявляється розгляд її сутності й змісту, який визначено в енциклопедичному виданні з освіти: магістерська робота – кваліфікаційна робота, яка являє собою звіт про самостійне наукове дослідження, що було виконане під керівництвом наукового керівника, і в результаті успішного захисту якої випускнику присвоюється кваліфікація магістра й видається диплом із зазначенням спеціальності підготовки або галузі знань [1, с.468]. При цьому наголошується, що своєю роботою магістр повинен продемонструвати, перш за все, здатність до наукового аналізу отриманих результатів та творчого мислення, вміння оцінювати можливості використання отриманих результатів у науковій і практичній діяльності, а також володіння методами і методиками досліджень та сучасними інформаційними технологіями.

Слід зауважити, що підготовка магістрів є справою відносно новою, тому в Україні поки ще не розроблені більш-менш уніфіковані вимоги щодо змісту та структури магістерської роботи. Так, кожний вищий навчальний заклад самостійно розробляє положення про магістерську роботу. Не виключенням є і провідний заклад у галузі знань державного управління – Національна академія державного управління при Президентові України (далі – НАДУ при Президентові України).

Так, у «Тимчасовому положенні про організацію навчального процесу в Національній академії державного управління при Президентові України» визначено, що магістерська робота – це «індивідуальне завдання практико орієнтованого та науково-дослідницького характеру, яке слухач виконує на завершальному етапі фахової підготовки і є однією із форм виявлення оцінювання практичних умінь, отриманих протягом навчання, для розв'язання актуальних конкретних завдань державного управління та містить елементи наукової новизни напрямку практичної діяльності» [9, с 23]. Керівники магістерських робіт призначаються з числа професорів і доцентів НАДУ при Президентові України, а також керівників та провідних фахівців органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Серед основних вимог, що висуваються до тематики магістерських робіт у галузі знань «державне управління», є такі:

– тематика магістерських робіт повинна бути безпосередньо пов'язана з місцем майбутньої професійної діяльності випускника;

– магістерські роботи можуть бути виконані на замовлення Адміністрації Президента України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, Національного агентства України з питань державної служби, органів державного управління та місцевого самоврядування, громадських організацій, а також підприємств, установ та організацій, які направили слухачів на навчання;

– слухачам надається право запропонувати свою тему магістерської роботи з обґрунтуванням доцільності її розробки.

Разом із тим, зауважимо, що здобуття кваліфікації магістра потребує отримання за весь термін навчання не менше як 90 кредитів ECTS, у тому числі 20 кредитів за результатами проходження стажування в органах державної влади або органах

місцевого самоврядування України (8 кредитів), підготовки магістерської роботи (8 кредитів), складання контрольних випробувань (2 кредити) і проведення державної атестації: захист магістерської роботи та складання державного екзамену (2 кредити) [9, с. 7].

Місце досліджень проблем соціального та гуманітарного розвитку в загальному масиві магістерських робіт видно з даних, наведених в таблиці 1

Таблиця 1

Кількість захищених магістерських робіт соціально-гуманітарного тематичного спрямування на факультеті підготовки магістрів державного управління ХарРІ НАДУ при Президентові України у 2013 році

	Всього захищено робіт	Всього робіт соціально-гуманітарного профілю	Державного управління	Політології та філософії	Економічної теорії і фінансів	Права та європейської інтеграції	Регіонального розвитку та місцевого самоврядування	Соціальної і гуманітарної політики	Управління персоналом і економіки праці	Економічної політики та менеджменту	Інформаційних технологій і систем управління
Розподіл слухачів за кафедрами	364		42	52	44	73	38	55	10	26	19
Захищених магістерських робіт соціально-гуманітарного профілю, з них:		74	4	6	2	3	4	49	3	1	2
на денній формі навчання	53	16	3	–	1	1	–	8	3	–	–
на вечірній формі навчання	29	7	–	–			–	7	–	–	–
на заочній формі навчання	251	49	1	4	1	2	4	34	–	1	2
на заочно-дистанційній формі навчання	31	2	–	2	–	–	–	–	–	–	–

Природно, що найбільшу кількість робіт з обраної нами тематики підготовлено на кафедрі соціальної і гуманітарної політики. Проте, беззаперечним є той факт, що повноцінний аналіз соціальної політики держави без використання основ економіки, правознавства, менеджменту є практично не можливим. Разом з тим, не можна не відзначити відсутність магістерських робіт гуманітарного профілю, що підготовлені на кафедрі української мови та на кафедрі іноземної мови ХарРІ НАДУ. Впевнені, що важливість мовної проблематики в нашій державі, беззаперечна значущість належної мовної компетентності для сучасного державного службовця, в решті-решт – високий професіоналізм членів згаданих науково-педагогічних колективів створює всі підстави для виправлення такого становища в короткостроковій перспективі.

Проблема якості виконаних магістерських досліджень є надзвичайно актуальною, такою, що потребує окремого глибокого і тривалого дослідження. Тут лише відзначимо наявність серед захищених магістерських робіт таких, що за глибиною розробки теми, оригінальністю підходів та зваженістю висновків не поступаються

науковим дослідженням кандидатського рівня. Наголосимо, що такі дослідження є, по-перше, результатом тривалої кропіткої праці і, по-друге, як правило, тематично відповідають змісту професійної діяльності автора.

Разом з тим, багаторічний досвід авторів у науковому керівництві та експертизі (рецензуванні) магістерських робіт дозволяє визначити наступні чинники, що впливають на якісний рівень виконаного дослідження:

– тема роботи обирається за принципом найменшого спротиву, з точки зору пошуку якісного та актуального матеріалу, тобто «чим більше книжок – тим краще»;

– обрана тема дослідження не завжди кореспондується не тільки з професійною діяльністю слухача, але й з профілем кафедри, темою її НДР, колом наукових зацікавлень наукового керівника;

– значна кількість робіт тяжіє до реферативності, при цьому мінімізується власний внесок автора роботи, а її третій розділ перетворюється на викладення загальновідомих та, не рідко, давніх фактів;

– вкрай низькою є культура роботи з джерелами, особливо тими, які залучаються з мережі Інтернет і не завжди можуть бути ідентифіковані за часом, місцем походження і авторством;

– навіть у тих випадках, коли тема має потужне і сучасне фактологічне підґрунтя слухачі використовують застарілі підходи, факти, норми законів, що призводить до непорозумінь з членами ДЕКів, спричиняє зниження оцінок за проведену роботу.

Не можна оминути і проблему плагіату, гострота якої визнана на найвищому державному рівні. Так, ще в серпні 2010р. на засіданні Громадської гуманітарної ради при Президентові України Міністерству внутрішніх справ України було доручено «активізувати роботу щодо протидії практиці виготовлення та розповсюдження текстів для фальсифікації захисту курсових, дипломних робіт…» [6].

Широкий резонанс наведена проблема має і в експертному середовищі. Відзначимо, що десятки публікацій здебільшого стосуються дисертаційних досліджень, але практично не аналізують дане питання на рівні магістерських та дипломних. Разом з тим, в академічному середовищі стають все більш поширеними відповідні програми (практики), які дозволяють перевіряти тексти кваліфікаційних робіт на наявність плагіату [4]. Тож на часі розробка чіткого механізму запобігання цьому явищу, який, на нашу думку, має передбачати не стільки покарання постфактум, скільки профілактичну роботу, зокрема, шляхом ознайомлення слухачів із правилами роботи з джерелами.

Одним з шляхів підвищення якості магістерських робіт очевидно є викладання відповідного навчального курсу під загальною назвою «Методика (Основи) наукових досліджень». Наразі на факультеті соціально-економічного управління ХарРІ НАДУ викладається курс «Технологія та організація соціальних досліджень» (10 годин лекції, 20 годин - семінари), що покликаний допомогти студентам п'ятого курсу своєчасно та вдало впоратися із написанням дипломної роботи на здобуття освітнього рівня «спеціаліст».

Своєрідним додатком, або, за відсутності подібної дисципліни і гідною заміною, можуть бути окремі семінари (4-6 годин), завдання яких чітко і на конкретних прикладах показати слухачам основні правила підготовки робіт, запропонувати шляхи уникнення найбільш розповсюджених помилок.

Традиція проведення подібних семінарів, під загальною назвою «Вчимося (Вміємо) писати магістерську!», існує в кількох ВНЗ регіону і, вірогідно, може бути започаткована і в нашому Інституті.

Ведучими такого семінару можуть бути не тільки досвідчені науково-педагогічні працівники, але й ті молоді науковці, які особисто готували і захищали магістерські роботи в недалекому минулому, наприклад – аспіранти першого-другого року навчання. Важливим є і термін проведення таких заходів. Доречно було би розмістити ці години наприкінці весняного семестру останнього року навчання, коли власне і

починається активна підготовка магістерського дослідження. Переконані, що з часом подібні курси (семінари) посядуть своє належне місце в навчальному розкладі факультету магістерської підготовки ХарРІ НАДУ.

Протягом багатьох років вивчає якісні та кількісні показники навчання слухачів Управління наукових досліджень ХарРІ НАДУ. Результатом наполегливої та кропіткої роботи співробітників Управління є значний масив емпіричної та аналітичної інформації, який розкриває мотивацію слухачів, дає можливість проаналізувати переваги та недоліки організації навчального процесу в Інституті. Зокрема, у 2012 р. було проведено такі змістовні дослідження як «Абітурієнт магістратури: мотивація та прагнення», «Магістратура ХарРІ НАДУ: зміст та організація навчального процесу» та інші [7].

На часі включення до опитувальників і низки запитань з піднятої нами проблеми. Так, очевидно збагатили б результати опитувань відповіді слухачів на запитання щодо: мотивів вибору теми роботи; перешкод в роботі з джерельною базою дослідження; перспектив впровадження результатів дослідження в їх повсякденну практичну діяльність, тощо. Переконані, що реалізація цієї ідеї не змусить чекати на реальне втілення у 2013-2014 навчальному році, адже не потребує принципово більших ресурсних витрат.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз показав, що серед загальної кількості захищених робіт – 364, майже в кожній п'ятій (76 робіт) розглядаються питання соціального та гуманітарного розвитку. Відзначимо, що непоодинокими є приклади написання магістерських робіт з питань соціального та гуманітарного розвитку не на кафедрі соціальної і гуманітарної політики, що втім, принципово не впливає на якість виконаних досліджень.

Опрацювання змісту робіт дає підстави стверджувати, що переважна більшість слухачів впоралася із завданням підготовки наукового дослідження, зробивши певний внесок в теорію а, головне, в практику соціальної роботи, реалізацію засад соціальної і гуманітарної політики, тощо. Безумовно, нами були визначені і слабкі місця у підготовці робіт, які, в свою чергу, позначилися на успішності їх публічного захисту. Проте, наскільки системними є як здобутки, так і недоліки, що містяться на сторінках магістерських робіт може показати лише їх моніторинг, що, очевидно, вимагає значного проміжку часу.

Література:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

2. Методичні вказівки щодо написання, оформлення і захисту магістерської роботи : спеціальність 8.15010001 – «Державне управління» / А.О. Кузнецов, В.Ю. Бабаєв, М.М. Сорокун. – Харків : Вид-во «Магістр», 2012. – 48 с.

3. Національна доктрина розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації : у 2 кн. / уклад. М. І. Панов, Ю. П. Битяк, Г. С. Гончарова [та ін.] ; за ред. проф. М. І. Панова. – Х. : Право, 2006. – С. 62-71.

4. Посохов І. «Власна/чужа» книга: проблеми та перспективи боротьби з плагіатом [Електронний ресурс] / І. Посохов // Критика, червень 2012. – Режим доступу: http://krytyka.webukraine.com.ua/uk/articles

5. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III // Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації : у 2 кн. / уклад. М. І. Панов, Ю. П. Битяк, Г. С. Гончарова [та ін.] ; за ред. проф. М. І. Панова. – Х. : Право, 2006. – С. 7-35.

6. Протокол за результатами засідання Громадської гуманітарної ради під головуванням Президента України В.Ф.Януковича 26 серпня 2010 року [Електронний

ресурс] // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/18104.html

7. Соціологічні дослідження за 2012 рік. Інформаційно-аналітична діяльність [Електронний ресурс] // ХарРІ НАДУ при Президентові України. – Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/viddil/ina.html

8. Тамм А. Є. Державна політика і управління в освіті : підручн. ; термінол. словник / А. Є. Тамм, О. В. Радченко, О. В. Поступна. – Х. : вид-во Асоціації докторів наук державного управління, 2011. – 272 с.

9. Тимчасове положення про організацію навчального процесу в Національній академії державного управління при Президентові України [Електронний ресурс] : наказ Національної академії державного управління при Президентові України від 3 жовтня 2006 р. № 82. – 40 с. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/doc/polozh_navch_proc_changed.pdf.

10. The European Higher Education Area. – Joint Declaration of the European Ministers of Education. – Bologna, 1999, 19 June.

11. The Magna Charta of University. – Bologna, Italy. – September 18, 1988. - 42 p.